

Բ. Ընդհանուր Պատերազմի միջոցին Գերմանիոյ եւ համաձայնական պետութեանց Հայոց հանդէպ բռնած դիրքը: — Այս մասը կը պարզէ գլխաւորաբար Գերմանիոյ եւ զինակից պետութիւններու հայկական տարազրուեթեանց եւ ջարդերու կերպական մասնակցութիւնը. միւս կողմանէ համաձայնականներու Հայոց՝ ազատագրութեան համար բրած հանդիսական խոստումները: Պարզ եզրակացութիւնն այն է թէ երիտասարդ թուրքերը՝ Համիտի ծրագիրն զործադրեցին (էջ 40) Գերմանիոյ մասնակցութեամբն, եւ համաձայնականները խոստումներ չուսուցեցին՝ առանց զանոնք կատարելու:

Գ. Պատերազմէ ետքը՝ մեծ պետութիւններու դիրքը հայկական հարցին հանդէպ: — Մինչեւ 1920 Դեկտ. Ազգաց Ժողովքին առաջին նիստը, հայկական հարցը զանազան փուլերէ անցաւ: Բաթումի դաշինքը, Մուսրուսի զինազաղարը, Թուրք ազգ. Մեծ Ժողովքը, խնամակալութեան խնդիրը, Սեվըրի գաշնազիրը, Փրանսայի եւ Իտալիոյ Թուրքերու մերձեցումը, Ազգերու Ժողովքի ամէն միջամտութիւն մերժելը, Գեմալականներու եւ Համաձայնականներու հաշտութիւնը, էնկելերի գաշնազրուեթիւնը, Պոնտոսի պարպումը, Պարիսի բանակցութիւնները, եւ վերջապէս Լոզանի գաշնազրուեթիւնը — այս ամէն կարեւոր խնդիրները մի առ մի նկատուեցան առնուած են: Հայոց համար նոյն իսկ ամենամանապատ որոշումները, պարզապէս զանոնք սին յուսով որորելու եւ ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհէն լքուելու ախուր իրողութիւնը՝ հեղինակը այն եզրակացութեան յանդէպ կ'ատաճորդեն — որ հրատարակութեան Դ. մասը կը կազմէ — թէ պետութիւնները Հայերն լքելով բռնաբարած են մարդկային եւ համազգային իրաւունքը, եւ այն առանց ստիպողական հարկի մէջ գտնուելու: Վերջարանին մէջ Ազգերու Ժողովին անսարքութեանը վրայ կը ծանրանայ: Այս կէտերու վրայ առանձին կերպով ծանրանալու հարկ չկայ, որովհետեւ նախապաշարուած գերծ ամէն անհատ, հարկ է որ ընդունի անոնց յայտանդիմանութիւնը:

Վերջարանին մէջ բաղձանք կը յայտնէ հայասէր իրաւաբանը, որ բոլոր տէրութիւններն այս դժբախտ Ժողովրդեան ազատագրութեանը սատարէին, չեղանքով այն կէտը,

որ այսպիսի ուրախալիք իրողութիւն մը միայն՝ ազգերու եւ մարդկային իրաւունքին արեգակնային ծագման փառայեղ նախակարգական կրնայ ըլլալ:

Իմ համեստ կարծիքովս ազգերու՝ առանձին կամ հաւաքաբար Հայուն ազատագրութեանը համար գործակցելն այնչափ անհնարին է, որչափ անհնարին որ պետութիւններու նիւթապաշտ քաղաքականութիւնը մարդկային եւ համազգային իրաւունք մը յարգել տալու համար զոհողութիւն մ'ընէ: Հայն իր երջանկութիւնն եւ ազատագրութիւնն այն ատեն միայն պիտի ապահովէ՝ երբ ամէն անհատ իր երջանկութիւնն եւ ազատագրութիւնը անձնապէս կերտելու ջանքն ի դործ կը դնէ հայրենիքի սիրով:

Յաւելուած մը էջ 93—149 ուստական եւ գերմանական բանակցութիւններու շարքն կը թուէ եւ կը շեշտէ այն տեսակէտը, որ Ռուսաստան անհաճազէտ հողով հայկական հարցով զբաղած է:

Հայ մարտիրոսագրութեան ամբողջացումի տեսակէտով հեղինակն, որ այնչափ ծանօթ է Հայուն ամէն տառապանքին, առանձինն կերպով յիշելու էր Սասունի կոտորածն եւ Փրանսայիներու Կիլիկիոյ պարպումէն ետքը Հաճընի եւ Մարաշի ինչպէս նաեւ ընդհանուր աբսորքէն ազատեալներու աղէտալի վախճանը: Պէտք չէր վրիպել Հեղինակին ուշագրութեանէն նաեւ այսօր Թուրքիոյ մէջ ապրող հայերուն վիճակը:

Պիտի բաղձայինք, որ ամէն Հայ իր ծանօթ օտար շրջանակներու ուշագրութեանը յանձնէր այս հրատարակութիւնս, ազգասիրական պարտականութիւն մը կատարած ըլլալու ինքնագիտակցութեամբ:

Հ. ԱՐԹԱՆԵՍ Վ. ԲՈՒՆԿՈՒՅ

ՀԱՄԲՈՒՐՁՈՒՄ ԵՐԱՄԵԱՆ, Յուշարձան Վան-Վասպուրականի. Ա. եւ Բ հատոր, 8, էջ 2 + 502 + 542. Ազգ. քրտնագրութիւն 1929: Գինն՝ 120 եր. դճկ.:

Վերջին դարու հայ պատմութիւնն է, զոր Հ. Երամեան մեզմէ յաւելտ բաժնուելէ յետո՛ւ՝ այս հսկայածեւ յուշարձանին վրայ արձանագրած է: Հեղինակի տաք սիրտը կը բարակէ իւրաքանչիւր էջի մէջ, որով երկու

ստուար հատորներուն ընթերցումը շատ հրապուրիչ կը դառնայ:

Ուսուցչական կոչումը Հ. Երամեանն կեանքի բաղձապիսի հոսանքներու մէջ մղած է. եւ իբր ուսուցիչ՝ հեղինակը շատ յարաբերութիւններ մշակած է յատկապէս Վասպուրականի յետին յիսնամեակի ազգային եւ օտար անձնաւորութիւններու հետ: Արդ մինչ մէկ կողմանէ Հ. Երամեան «Յուշարձան»ին մէջ իր ինքնակենսագրութիւնը կ'ընէ, միաժամանակ կ'ողբկոչէ վերջին դարու հայկական ղէպքերն ու անձնաւորութիւնները:

Աշխատասէր եւ անձնազոհ մարդու երկն է այն, որ իսկական յուշարձանը պիտի մնայ մեր նորագոյն պատմութեան երեկուան անցքերուն: Թէեւ շատ ուրախալի եւ սրտապնդիչ բան չունի մեր նորագոյն պատմութիւնը, բայց ինքնաճանաչութեան համար պէտք է ուսումնասիրել զայն: Եւ Երամեան մեծապէս նպաստած է հայ արդի պատմութեան: Ով որ մեր եկեղեցական, կուսակցական ու տարազրական պատմութիւնը խուզարկել կ'ողբէ, թող դիմէ Հ. Երամեանի, որ թէեւ մարմնաւոր լոյսէ զրկուած է, բայց իր մտքին լոյսով՝ շողաւոր ճամբաներէ պիտի առաջնորդէ զայն:

Անտեսելով ինչ ինչ միակողմանի տեսութիւններ՝ «Յուշարձան»ը անհրաժեշտութիւն մըն է մեր նորագոյն պատմութեամբ զբաղողներուն: Իսկ ազգային կեանքով հետաքրքրուողին համար՝ հոգեպարար ընթերցումի գիրք:

Մասնաւոր շնորհակալութիւն պարտական ենք կոկին Յանձնաժողովներուն եւ Վասպուրականցիներու Միութեան, որոնք այս գեղեցիկ գործը հրապարակ հանելու մեծապէս օժանդակած են:

Հ. Ա. ԳԱՐԱՄԱՆԵԱՆ

ԺԱՂԵՓՈՒՆՋ ԺԱՄԵՆԱԿԱՆԻՑ ԳՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

* Այսինքն Թօզաքեան: Ամերիկեան եւ եւրոպական ինչ ինչ թերթեր երկար սիւներ նուիրեցին հայ մեծատաղանդ երգիչին: Մասնաւորապէս Բուզապէտի մէջ վերջերս իր երգած կտորները զարմացուցին հասկցող

արուեստագէտներն ու նոյն իսկ ունկնդիր բաղձութիւնը: Pagliacioti եւ Cavalleria rusticanaի մէջ (իբր Canio եւ Turridu) ա'յնպէս մոգած է իր ընտիր ունկնդիրները, որ ծափահարութիւններու տեղատարափին տակ մինչեւ 35 անգամ բեմ կանչուած ու յայտագրէն դուրս ալ կտորներ երգած է: Նման ուխտանաչներով ունկնդրուեցաւ նաեւ Վիեննայի Opernhausի մէջ: Բաղձութիւնն ա'յնչափ խանդավառուած էր, որ ներկայացումէն յետոյ՝ մեկնումի պահուն՝ ուսամբարձ տարած է զայն: Վիեննացիները հայ երգիչին մէջ «Երկրորդ Կարուզոյ» մը կը տեսնեն: Տեղական ամենամեծ թերթերէն մին կը գրէր. «Երիտասարդ հայն իսկական երգիչ մըն է, առաջին կարգի գեղարուեստագէտ, բանիմաց ու երանդալից Tenor մը: Իր խանդն ու գեղեցիկը հմայքը ձգիչ են: Սքանչելի առողանութիւն մը ունի. Իտալերէն բնագրին իւրաքանչիւր խօսքը ոսկւոյ պէս կը հոսի անոր շրթունքներէն: «Կոնժելու Երգն» այնպիսի աշխուժով եւ պայծառ բարձրութեամբ հնչեցուց, որ սրտանդուստ ծափերու մէջ կորսուեցան երգին յետին հնչիւնները»: Հոկտեմբեր 1ին՝ մայրաքաղաքիս Համբարձի Տան Մեծ Սրահին մէջ զարձակ երեւցաւ իմին վրայ: Թօզաքեան մեծ վարպետներու այլ եւ այլ կտորներու հետ երգեց նաեւ Կոմիտաս վարդապետի «Կոունկ»ը եւ «Հայաստան»: Թերեւս առաջին անգամն էր՝ որ Վիեննայի այդ նշանաւոր սրահը հայ գուսանին ու հայ երգին արձագանգները կը հնչեցնէր: «Կոունկ»ը բուն ծափերով կրկնուեցաւ: Եւ մինչ սրահին լոյսերը կը մարէին նշանակելու համար՝ թէ վերջացած է երգահանդէսը, բաղձութիւնը բեմին առջեւ կը խոնէր եւ որոտընդոստ ծափերով՝ երգիչը զարձակ բեմ կը հրաւիրէր: Թօզաքեան այս անգամ «Հայաստան»ը գեղեցիկ եւ բաղձութիւնը ծափերով թողուց սրահը:

* Ուսուցչապետ Մակիէր Բուլգարիոյ մէջ: Սեպտեմբերի սկիզբը յայտնի հայագէտը՝ Բուլգարիա գացած է իր հայագիտական ծառային յազուրդ տալու նպատակով: Ուսուցչապետը հետեւեալ խօսքերով կը պարզէ իր նպատակը. «Պուլխարիա եկած եմ տեղւոյս գրադարաններուն եւ վանքերուն մէջ պահուած հին հայկական ձեռագիրներն ու յիշատակարաններն ուսումնասիրելու համար»: Բուլգարահայ գաղութը՝ հիներէն մին է՝ եւ